

81. Емец В.А. А.П. Извольский: Министр – неудачник или реформатор? // Новая и новейшая история. – 1993. – № 1. – С. 131–152.
82. Исторический архив. – 1962. – № 5.
83. Куцаров П. Независимость Болгарии и русская дипломатия (1908 год) // Международная жизнь. – 1998. – № 1. – С. 101–112.
84. Переписка Вильгельма II с Николаем II. – Москва, 1923.
85. Бестужев И.В. Борьба в России по вопросам внешней политике в 1906–1910 гг. – Москва, 1961.
86. Погодин А.Л. История Сербии // История Сербии и Черногории. Босния и Герцеговина, Македония, Словения, Хорватия. – Москва, 2002. – С. 204–357.
87. Милюков П.Н. Воспоминания. – Москва, 1991.
88. Извольский А.П. Воспоминания. – Москва, 1989.
89. Улунян Ар.А. Геополитические взгляды российской правящей элиты на Балканский регион с конца XIX века до 90-х гг. XX века (проблемы исторической политологии) // Человек на Балканах в эпоху кризисов и этнополитических столкновений XX в. – Санкт-Петербург, 2002.
90. Улунян Ар.А. Взгляд имперской России на Балканы (начало XX в.) // Человек на Балканах. Государство и его институты: гримасы политической модернизации (последняя четверть XIX – начало XX в.): Сб. статей. – Санкт-Петербург, 2006.
91. Перович Л. Сербия в модернизационных процессах XIX–XX веков // Человек на Балканах: социокультурные измерения процесса модернизации на Балканах (середина XIX – середина XX в.). – Санкт-Петербург, 2007. – С. 16–40.

Аннотация. *Овчаренко О.И., Сухушина Е.В. Истоки и последствия Боснийского кризиса (1908–1909 гг.). На широкой историографической основе проанализирован процесс возникновения и обострения боснийско-герцеговинской проблемы в международных отношениях середины XIX – начала XX в., а также основное содержание и последствия Боснийского кризиса. Этот кризис возник вследствие соперничества России, Австро-Венгрии, Сербии и других государств, которые пытались использовать аннексию для обеспечения собственных интересов.*

Ключевые слова: *международный инцидент, Боснийский кризис, Восточный вопрос, экспансия, аннексия, война*

Summary. *Ovcharenko O.I., Suhushina O.V. Sources and Consequences of Bosnia Crisis (1908–1909) On the broad historical bases the process of appearance and aggravation of Bosnia and Herzegovina problem in the international relationships in the middle XIX – beginning of XX century is analysed, together with the main content and consequences of Bosnia crisis. This crisis began because of the rivalry of Russia, Austria-Hungary, Serbia and other countries, which tried to use the annexation for satisfying their own interests.*

Key words: *international incident, Bosnia crisis, East question, expansion, annexation, war*

*Надійшла до редакції 01.06.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.*

УДК 94(100)“1939/1945”

А.П. Іржавська

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

У статті розглянуто одну із найактуальніших і малодосліджених проблем історії Другої світової війни – проблему історичної пам'яті поколінь про події 1939–1945 рр. Авторка зупиняється на післявоєнному і сучасному функціонуванні та трансформуванні історичної пам'яті про окупаційний режим на східнослов'янських територіях, зосереджуючи увагу на донедавна “заборонених спогадах” живих свідків.

Ключові слова: *історична пам'ять, німецький окупаційний режим, нацистський терор, східнослов'янські народи, сталінізм, десталінізація*

Найціннішим скарбом людства є пам'ять. Спомини про події Другої світової війни, які ввібрали в себе неймовірне напруження духовних і фізичних сил десятків мільйонів людей, навряд чи швидко згаснуть. Пам'ять про найбільше в історії воєнне лихоліття на теренах Східної Європи має генетичну основу і передається з покоління в покоління. Зважаючи на те, якою складною є ця проблема, звужимо наш пізнавальний інтерес до масштабів “запасів вражень” українців, білорусів, росіян,

окресливши їх усталеною в історіографії східнослов'янською ідентичністю. Саму ж проблему історичної пам'яті вважаємо за доцільне розглядати з таких позицій:

- Що сьогодні залишилося в пам'яті від того страшного часу?
- Як функціонувала пам'ять протягом усіх післявоєнних років?
- Яких трансформацій зазнали об'єм, зміст і структура пам'яті?
- Як пам'ять ставала ареною політичної боротьби і вагомою ставкою в геополітичній грі?
- Як окремі фрагменти минулого витіснялися у глиб суспільної та індивідуальної свідомості, а на їхньому місці створювалися “нові” спогади?
- Як минуле живе в теперішньому часі й відкидає тінь на майбутнє?
- Як витіснення із соціальної пам'яті травматичних моментів минулого пов'язане з продуктивною історичною обробкою?
- Які функції і форми пам'яті втілені в літературі, кінематографії і музичних творах, монументальних меморіалах та архівах, усних і письмових свідченнях, урядових і неурядових організаціях, у ЗМІ?
- Яка технологія сучасних “воєн пам'яті”?

Донедавна історична пам'ять про події Другої світової війни в Україні, Росії та Білорусі ще не усвідомлювалася як питання, яке не співпадає з офіційним вивченням “вітчизняної історії” за логікою її “державного значення” [1, 8]. Зараз процес “роздержавлення” тільки розпочинається. Це відбувається на тлі підвищеного інтересу до цієї тематики власне в українській, російській і білоруській науці й інтелектуальному середовищі. В останні роки з'явилися проекти з дослідження усної історії та історичної пам'яті поколінь.

У 1960–1980-х рр. постійно конкурували між собою два типи історичної пам'яті про війну і нацистський терор на окупованих радянських територіях. Перша – це пам'ять про війну, яку намагалася будь-що використати влада як реальний ідеологічний фундамент. Другий тип – пам'ять як головне джерело десталінізації і критики режиму. Особиста участь у війні в ці роки була дуже важливою частиною біографії для сотень тисяч людей. Ось ці дві пам'яті довгий час жили у сприйнятті людьми подій, що легко простежити навіть за назвами – Друга світова війна (що є найменш заідеологізованою, а тому і ми нею послуговуємося) і Велика Вітчизняна війна, з якою воювали воїни-фронтовики і на якій виховано кілька повоєнних поколінь. Вони, як виявляється, не лише переплітаються одна з одною, а й до певних меж конфліктують. І тільки в 1990-х рр., у результаті демократичних перетворень і доступу до раніше засекречених архівів, у пострадянському суспільстві з'являється новий тип пам'яті воєнних поколінь, що формує новий метод наукового дослідження – метод “усної історії”.

Метод “усної історії” відкриває нам можливість звернутися до історичної пам'яті людей, які пережили війну в окупації. Спогади очевидців про окупацію відрізняються емоційністю, образністю і безпосередністю, чим вони й цінні як історичне джерело, що відтворює психологічну атмосферу того часу. Разом з тим, вони містять історичну інформацію про становище цивільного населення в окупації, яка суттєво доповнює відомості офіційних джерел, опублікованих мемуарів і являє собою наукову цінність для характеристики окупаційного режиму на етнічних територіях східних слов'ян. Однак більшість груп жертв і учасників війни так і не отримали права на свій власний голос – або отримали його тільки тоді, коли вже мало хто з них міг ним скористатися. Інваліди, оstarбайтери, мешканці окупованих районів, уцілілі в'язні концентраційних таборів – їхня пам'ять і пам'ять про них усе ще знаходяться на периферії суспільного уявлення про війну.

Пам'ять взагалі пов'язана не стільки з минулим, скільки з теперішнім часом. Як і всі інші системи, автобіографічна пам'ять являє собою функціональну систему, завдання якої – допомагати людині впоратися з життям сьогодні. Тому невдоволення з приводу того, що люди часто “неправильно” щось згадують, базується на тому, що невірним є твердження, нібито історія і спогади мають безпосереднє відношення один до одного. Тоді як історія займається встановленням фактів і висуненням із їхнього приводу певних положень і тверджень, пам'ять “поводить себе” абсолютно опортуністично: вона бере те, що їй корисно, і відкидає те, що є для неї зайве і неприємне. Тому довгий час історична наука оперувала неповними даними для дослідження нацистського режиму на окупованих східнослов'янських територіях.

З іншого боку, довгий час люди боялися через ідеологічний тиск згадувати ті аспекти окупаційного режиму, які всіляко ретушувалися і замовчувалися. І тільки у пострадянський період з'явилися перші несміливі спогади про розгубленість людей в перші дні нацистської окупації. Є свідчення, що більшість цивільного населення глибоко в душі вважало, “що прожити можна буде і з німцями” [2, 331]. У результаті в західних районах колишнього СРСР мешканці часто відмовлялися від евакуації, не бажали залишати місце, де вони народилися і вирости, кидати все те, що було нажите працею. Деякі сподівалися, що німці прийшли не назавжди. Більше того, на початку війни більшість радянських громадян скептично сприймали повідомлення радіо і газет про звірства німців (можливо спрацьовувала звичка не довіряти офіційній інформації).

Доповнювало ці настрої і початкове більш-менш лояльне ставлення окремих німецьких солдат до місцевого населення. Відносини між окупантами і місцевими жителями були такими ж різноманітними, як і самі окуповані області Радянського Союзу, тому не узагальнювати їх за схемою “чорне – біле” не видається правильним. Одночасно з експлуатацією і терором в повсякденному житті, в усякому разі в деяких регіонах, аж до відступу вермахту, були і риси “нормальності” [3, 137]. Так, свідок гітлерівської окупації, жителька с. Глодоси Новоукраїнського району Кіровоградської області Г.М. Шевченко, якій в 1941 р. було 13 років, згадує: “А були німці й нежорстокі. Одного разу я була саме у тітки своєї, коли це заходить німець з казанком, ходив по селу і просив у людей молока чи яєць. Не відбирав насильно, як деякі інші німці. Побачивши мене, підійшов ближче і зі слізьми на очах каже: “Іх габе дас кіндер”. Я зрозуміла, що він хоче сказати, що має таку дитину як я. Потім витяг із кармана (кишені. – А. І.) перстень із голубим камінцем і дав мені” [4].

З огляду на потребу глибокого і всебічного дослідження проблеми, на думку автора, варто було б зазначити, що в пам'яті людей, які пережили окупацію, справді відклалася не тільки факти виключної жорстокості, а й випадки доброзичливого відношення з боку окупантів. Свідки згадують, що інколи німецькі солдати пригощали їх, особливо дітей, хлібом та іншими продуктами харчування, вряди-годи шоколадом, цукерками і печивом. “Часто було ходжу до баби, а німці-квартиранти мене цукерками вгощають, а я їх боялася їсти, думала, що вони отруйні”, – згадує Г.М. Шевченко [4]. Навіть у тих обставинах, коли поведінка окупантів, здавалося б, не представляла прямої загрози, вона викликала пересторогу і недовіру в населення з огляду на ті звірства, які часто таки чинили німці. Виникали ситуації, які здавалися парадоксальними на тлі всезагальної жорстокості й терору. Так, німецький лікар врятував 14-річного підлітка з селища Хаджох Майкопського району, пораненого осколком у голову під час артобстрілу [2, 340]. Подібні випадки були не такі вже й поодинокі, однак до сьогодні про них не прийнято було розповідати і писати. На сучасному етапі вчені-історики намагаються розглядати проблеми окупаційного періоду всебічно і тому на поверхню людської пам'яті спливають й інші, колись “заборонені враження” від війни, не знецінюючи і не відкидаючи вже набутого доробку.

І тільки поступово в очах “східнослов'янського населення” німецькі окупанти набували рис жорстокого й підступного ворога. За спогадами свідка, “виявилось, що це не люди і навіть не звірі, тому що будь-які звірі, навіть найкровожерливіші, якби змогли зрозуміти, що їх прирівнюють до німців, вкрай обурилися б” [2, 333]. Живучи в окупації, люди опинилися в таких умовах, коли майже зникла сама альтернатива життя і смерті. Тисячі архівних документів і матеріалів свідчать про жахливий нацистський фізичний терор на окупованих територіях, який призвів до численних людських втрат як серед мирного населення, так і військовополонених. “У селі Велике Бурицьке Полоцького району Вітебської області БРСР німці зібрали всіх мешканців села у церкві, закрили наглухо двері й підпалили її. У вогні загинуло 250 осіб” [5, 97]. Навіть один такий приклад дає змогу сучасним поколінням усвідомити і зрозуміти всю трагічність окупаційного режиму. Вижити можна було, тільки відчайдушно намагаючись опиратися, як психологічно, так і фізично. І якщо насилля й грабунки не зачепили якусь родину, то споглядання систематичних страт не могло не залишити почуття морального пригнічення. Це підтверджують і документи німецького походження. В одному із повідомлень штабу командування поліції безпеки з окупованих східних областей від 24 липня 1942 р. є запис: “Після окупації українських просторів німецькими військами туди почали переселятися

емігранти з імперії і прикордонних країн, більшість нелегально, щоб вести боротьбу за владу за допомогою цілком надломлених у моральному відношенні людей” [6, 13].

Окупація спричинила морально-психологічні наслідки для населення, особливо дітей. Відгомони пережитих страждань і випробувань, які випали на нелегку долю малюків і неповнолітню юнь, поступово переростали у тяжкі психічні та неврологічні синдроми й захворювання. Відразу після повернення сталінської влади у школах відновилося навчання і перші письмові роботи учнів були присвячені саме подіям окупації. Діти отримали змогу писати про свої враження і почуття. Можливо, на той час це було єдиним психотерапевтичним моментом для тонкої, вразливої дитячої психіки, яка конче потребувала кваліфікованого корегування. Так, у лютому 1945 р. у краснодарських школах учні писали твори на тему: “Мої переживання під час окупації”. Майже в кожній роботі діти згадували “душогубки”, які стали одним із трагічних символів окупації міста [2, 334].

У письмових роботах учнів 5–7 класів українських середніх шкіл на тему: “Що я пережив під час окупації?” рясніють негативні спогади, які вплинули на дитячу психіку, а подекуди і зламали її. Із письмової роботи з української мови учня 6 класу Бобрицької школи Гречки Бориса від 14 березня 1944 р. дізнаємося таке: “Німецький фашизм не считався (не рахувався. – А. І.) ні з чим: ні з людьми, ні зі скотиною, бо їм однаково було, що людина, що скотина чи собака. І ми пережили цей тяжкий період життя” [7, 10]. Із письмової роботи учениці 5-го класу Лозівської школи Роменського району Сумської області Вовченко З. від 20 березня 1944 р. читаємо: “Дивлюся, а їх повний двір, регочуть, дивляться на нас як звірі, раді були б нас поїсти. Пузаті, мордаті. Жили в нас два роки, мучили” [7, 52]. У багатьох учнівських творах міститься схожий зовнішній опис німецьких окупантів, де переважає фраза про те, що обличчя окупантів були чорними. Із твору Дудки Грицька з м. Ромни Сумської області: “Я не міг спокійно дивитися на окупантів. Обличчя їх були чорні, та ще й каски надавали їм жахливого вигляду” [7, 261].

Ненависть до зайд, пережиті труднощі військового часу, загибель рідних і близьких – усе це не могло не даватися взнаки і після звільнення радянської території. Образ німця-окупанта зберігав ворожість навіть тоді, коли його носії вже не мали прямої загрози. Під час проходження колони німецьких військовополонених вулицями Москви в 1944 р. із боку населення звучали не тільки захопливі вигуки на честь Червоної армії, а й прокльони на адресу полонених. І тільки сьогодні ми маємо змогу опрацьовувати документи і матеріали, в яких містяться листи й щоденники німецьких солдатів із фронту додому, тобто поглянути на війну очима другої (“германської”) сторони. Часто натрапляємо на такі сюжети: “Я проклинаю той день, коли народився німцем. Я вражений картинами життя нашої армії в Росії. Розпуста, розбій, насилля, вбивства, вбивства і вбивства... Вбивають просто так. Ось чому росіяни захищаються так хоробро і відчайдушно. Ми хочемо знищити цілий народ, але це фантазія, яка не здійсниться...” [8, 282].

У тісному зв’язку з розвитком подій на фронті змінювалися уявлення німців про радянських (“східнослов’янських”) людей, що особливо відображалось у відношенні до військовополонених і остарбайтерів, які опинилися в Німеччині. За спогадами генерал-лейтенанта М.Ф. Лукіна, коли Берліном вели натовп погано одягнених, брудних, обірваних, босих жінок і дівчат, “німці і німкені сміялися, плювали, вигукували різні лайливі слова” [2, 341]. Людина “зі сходу” в очах “германців” мала безліч ворожих рис. Презирливе відношення до культивувався нацистською пропагандою роками і тому людяність у ставленні до громадян СРСР виявлялася лише в окремих випадках.

Постає питання: чи розвивається сьогодні передача пам’яті, хоча б на сімейному рівні, чи війна вже повністю відійшла в область міфів, перетворилася на якесь помпезне явище у вигляді однотипних меморіальних комплексів, споруджених у брежнєвську епоху? Так, у Росії в останні роки було проведено багато соціальних опитувань і зібрано великий масив письмових шкільних робіт. Їх проаналізували й виявили, що війну і період окупації до сих пір пам’ятають як головні події сімейної історії ХХ ст. [9, 195]. В уявленнях сьогоднішніх російських підлітків про “Велику Вітчизняну війну” виявляється та двоякість, яка фактично з самого початку існувала у суспільному сприйнятті війни – і по відношенню до перемоги, і до того, якою ціною вона дісталася, і які мала наслідки.

Сучасне покоління отримує інформацію про нацистський фізичний терор під час окупації з двох різних джерел: 1) розповідей бабусь, прабабусь, дідусів і прадідусів; 2) підручників із історії,

книг, художніх і документальних фільмів, мережі Інтернет. Ці два способи трансляції історичної пам'яті не доповнюють один одного, тим самим не вдосконалюють правдиву картину минулого; вони були і залишаються різними історіями окупації. У цих історій різні аудиторії і різні культурні функції. Якщо перша звернена до слухача, як члена малої групи, то друга – до “націоналізованого” громадянина країни, “патриота Родины” (рос.). Між усними розповідями і офіційною історією існують посередники, які більше чи менше вдало, але завжди кон'юнктурно пристосовують місцеву історію до офіційної історії краю або країни.

Війна для сучасних молодих поколінь, особливо підлітків, – дещо абстрактна, позбавлена “живої пам'яті” минулина. Водночас нинішня юнь – тією чи іншою мірою жертва вишколеної “казенної пам'яті”, яка дедалі рельєфніше відчуває відсутність реального історичного досвіду, особливо, коли бачать різницю між людською розповіддю і набором штампованих фраз. Інша, “неказенна народна” пам'ять про війну виникає у їхній свідомості в основному через призму сімейної історії. У більшості випадків пам'ять про війну передається на комунікативному рівні. Переважна більшість історій, які чує молоде покоління, – про життя в тилкових районах, під окупацією, про розбомблені ешелони, вивезених до Німеччини оstarбайтерів, про непосильну примусову працю і постійні репресії, тобто все те, що жило в народній пам'яті, однак замовчувалося.

Коли представники воєнного і повоєнного поколінь передають ці історії, відбувається важлива річ, яка суперечить офіційному радянському образу, що його активно насаджували довгі десятиріччя. Триває безсумнівна деідеологізація цього образу. Сучасне молоде покоління не засуджує свого діда чи прадіда за те, що він здався у полон, і для нього немає жодного значення, чому так сталося, чи був він при цьому поранений, чи просто опинився в безвихідному становищі, головне – тягар перенесених страждань і випробувань.

Глибинний вплив, який Друга світова війна (“Велика Вітчизняна війна”) здійснила на життєвий досвід “східнослов'янських” людей, стає дедалі більше помітним. Захоплення минулим, від якого неможливо втекти, не знижується, а навпаки, зростає. Вчені вважають, що фаза справжнього продуктивного осмислення подій періоду нацистської окупації ще навіть і не розпочиналася [10, 63]. Виразити її в біографіях одного або декількох поколінь поки що неможливо. Ні історична наука, ні соціологія, ні соціальна психологія не мають у своєму арсеналі теорій або достатніх емпіричних знань про те, на скільки поколінь поширюється подібний досвід. Крізь ці процеси й дискусії, пов'язані з політичним тиском на історичну пам'ять, чітко простежуємо той факт, що до історичного досвіду і ментальності післявоєнного суспільства застосовувалося ідеологічне насилля. Це відобразилося на почуттях, сприйняттях, орієнтаціях і діях не тільки воєнного, а й наступних поколінь.

Останнім часом спостерігаємо інтерес саме до ще донедавна заборонених тем, до тих, які до сих пір не вписувалися в “офіційну пам'ять”. Можливо через те, що надзвичайно складно було прорватися до правдивих джерел. Воєнні архіви на різних рівнях залишаються закритими і тому з деяких проблем окупаційного періоду маємо єдине джерело – пам'ять. Спогади і забуття – це і є історична пам'ять. І якщо дивитися на цю проблему під таким кутом зору, то не існує ніякого загальноприйнятого погляду, який міг би нам наказати: ось те і те нам потрібно пам'ятати, а те і те не потрібно. Спогади не можна людям продиктувати: індивіди й колективи вибирають із принципово необмеженого кола подій і образів минулого те, що їм здається найважливішим у теперішній час. Однак безпосередня пам'ять все-таки недовговічна, а зведений за довгі роки бар'єр між офіційно утвердженим викладом історії періоду нацистської окупації, з якої видалені страждання, приниження і насилля, та “іншої історії”, основний зміст якої складається саме з них, – цей бар'єр стає вищим і вищим. Він робить проблематичною саму нагоду переведення емоційних вражень в осмислену, вибудовану на основі аналітичних моделей картину. Будемо сподіватися, що колективна історична пам'ять зможе функціонувати безперебійно.

Література

1. Память о войне 60 лет спустя: Россия, Германия, Европа. – Москва: Новое литературное обозрение, 2005. – 781 с.
2. Кринко Е.Ф. Оккупанты и население в годы Великой Отечественной войны: Проблемы взаимовосприятия

- // Военно-историческая антропология. Ежегодник, 2003/2004. Новые направления / Под ред. Е.С. Сенинской. – Москва: РОССПЭН, 2005. – С. 329–344.
3. Кьяри Б. Советские оккупированные территории, или размышления о немецком господстве в эпоху мировых войн // Беларусь і Германія: гісторыя і сучаснасць. Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь; Мінскі дзяржаўны лінгвістычны універсітэт. – Вып. 3.: Мат. Міжнар. навуковай канферэнцыі, Мінск, 22 красавіка 2004 г. / Гал. рэд. А.А. Каваленя, С.Я. Новікаў. – Мінск: МДЛУ, 2004. – С. 133–142.
  4. Спогади Шевченко Г.М., жительки с. Глодоси Новоукраїнського району Кіровоградської області / Архів автора.
  5. Національний архів Республіки Білорусь. – Ф. 750. – Оп. 1. – Спр. 236. – 146 арк.
  6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4328. – Оп. 1. – Спр. 2. – 84 арк.
  7. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 254. – 603 арк.
  8. Минасян Н.М. Международные преступления третьего рейха. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1977. – 387 с.
  9. Щербакова И. Над картой памяти // Память о войне 60 лет спустя... – С. 195–209.
  10. Вельцер Х. История, память и современность прошлого // Память о войне 60 лет спустя... – С. 51–63.

Аннотация. *Иржавская А.П. Немецкая оккупация в исторической памяти восточнославянских народов.* В статье рассмотрено одну из самых актуальных и недостаточно исследованных проблем истории Второй мировой войны – проблему исторической памяти поколений о событиях 1939–1945 гг. Автор останавливается на послевоенном и современном функционировании и трансформации исторической памяти об оккупационном режиме на восточнославянских территориях, обращая внимание на ещё недавно “запрещённые воспоминания” живых свидетелей.

Ключевые слова: историческая память, немецкий оккупационный режим, нацистский террор, восточнославянские народы, сталинизм, десталинизация

Summary. *Irzhavska A.P. German Occupation in the Historical Memory of Eastern Slavic Peoples.* The article depicts one of the most actual and few research problems of the Second World War history – the problem of the historical memory of generation about the events during 1939–1945. The author pays attention to post-war and modern function and transformation of the historical memory about occupied regime on the Eastern-slavic territories, concentrate attention on until quite recently “forbidden memories” of the research period.

Key words: historical memory, german occupation regime, Nazi terror, East Slavic peoples, Stalinism, Destalinisation

Надійшла до редакції 19.05.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.

УДК 94(475)“1939/1945”

П.Я. Поліщук

ГАЛУЗЕВІ ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ “ПОЛЬСЬКОЇ ПІДПІЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ” ЗА ДОБИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті розглянуто фактично існуючі в роки Другої світової війни департаменти – органи управління польського цивільного підпілля. Звернуто увагу на рівень організаційного розвитку, масштаби діяльності, розміри фінансування підпільної адміністрації в кожній окремо взятій галузі.

Ключові слова: Департамент, Делегатура Уряду, “Польська підпільна держава”, Друга світа війна, адміністрація, цивільне підпілля, органи управління.

Після окупації вермахтом Польщі у вересні 1939 р. на її теренах було встановлено жорсткий окупаційний режим. Але цим подіям передувало два десятиліття національного державотворення. Тому існуюча в міжвоєнний період Польська держава та розгалужена система її установ не могла повністю й водночас зникнути. Хоча вище керівництво покинуло країну, але залишалися управлінські кадри, традиції. Згодом усе це трансформувалося в систему цивільного підпілля, з центральними місцевими та галузевими органами управління.